

САВА В. СТАМЕНКОВИЋ¹

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ, КАТЕДРА „СЛАВИСТИКА“

О ЗАТОЧНИКУ ПЕТЕ СИЛЕ ЉИЉАНЕ ПЕШИКАН ЉУШТАНОВИЋ

Књига *Заточник пете силе* др Љиљане Пешикан Љуштановић, професорке на новосадском Филозофском факултету, коју као рецензенти потписују такође универзитетски професори, Сава Дамјанов и Александар Јерков, резултат је рада на пројекту „Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности“. Њено штампање је преко фестивала РЕФЕСТИКОН (Регионални фестивал фантастичне књижевности) 2016. помогло и Министарство финансија Црне Горе, те се тако она појављује као заједничко издање Филозофског факултета у Новом Саду и црногорског Радија Бијело Поље. Књига је састављена, иако то у самом издању није наглашено, од нових и делимично измењених већ објављених радова ауторке о делима Зорана Живковића. Кроз шест поглавља, дат је преглед готово свих дела овог аутора.

У том смислу, већ на почетку приказа треба поздравити појаву прве опсежније студије о делу Зорана Живковића, писца о којем су мишљења међу домаћом критиком и публиком подељена. Заједно са другим бројем часописа *Кулш* (јун 2017), који потписују млађи критичари, а у потпуности је посвећен овом писцу, књига која је пред нама показује појачано интересовање за Зорана Живковића и можда означава нову фазу у проучавању његовог дела.

У првом поглављу, насловљеном „Кругови и петље Живковићеве фантастичне прозе“, ауторка сагледава целокупни досадашњи опус З. Живковића и оно на неки начин служи као увод у

¹ savastamenkovic@gmail.com

Приказ је примљен 19. маја 2017, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 22. јуна 2017.

осталих пет делова књиге. Она закључује да „целокупни опус овог писца пулсира између сугестивних слика самоостварења и склада, и дубоког антрополошког песимизма који еманира из судбине његових јунака и њиховог односа према Богу, љубави, смрти, другима“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 9). Као обележје склада, Пешикан Љуштановић издваја круг који се јавља као симбол, најчешће дожанског, савршеног, али и као начин обликовања текста – Живковић се често поиграва кружном структуром приче, али је и додатно усложњава, градећи „спиралне грађевине и лавиринте, или огледалски увишестручавајући причу“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 20). С друге стране, ретко које дело овог писца не одише песимизмом, а једино што се у фикционалним световима које ствара може против песимизма борити је сама уметност, тј. стваралачка имагинација, код Живковића названа „петом силом“ – одатле и назив књиге о којој говоримо.

Време је код Живковића, сматра Пешикан Љуштановић, тешко спознатљив мозаик. Јунаци добијају прилику и да путују кроз време, али, како наглашава ауторка, према фантастичним, не научно-фантастичним узусима. Простор је најчешће типични средњоевропски град, а простори у којима су јунаци често служе да додатно потцртају њихове карактере: „Свесно замагљени, сведени на основне црте, попут судбина оних који их насељавају, простори Живковићеве прозе често су заштитничке чауре по мери изолованих, усамљеничких егзистенција његових јунака“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 26).

Јунацима писац најчешће даје наднационална имена или их не именује, а карактерише их или занимањем или неком њиховом мономанском страшћу. Њихове биографије своди на обресе у којима читалац види неки догађај или одлику која пресудно обележава судбину јунака. Често су у питању чудаци, људи који стрепе од туђег суда, усмерени на то да остану у оквирима прописаних норми и не искачу, те су „слепи за чудо“. Нпр. због тога господин Похотни у приповеци (или роману) *Воз* тако необично реагује на појаву Бога у купеу. С друге стране, у тој необичности је Исидора Бобић (в. Бобић, 2016) видела психолошку немотивисаност Живковићевих јунака.

Дело Зорана Живковића почива и на формирању бројних литерарних и културних веза, сматра ауторка књиге. Она спомиње дела Луиса Керола и Борхеса, али у следећим поглављима и Библију, грчке трагедије и Хомерове епове, Китса, Велса, Кларка и

друге писце, и још, занимљиво, прави кратку паралелу са Буње-ловим и Линчовим филмовима. Уочљиво је да нема прављења паралела са Павићем, иако у неким поступцима има јасних сличности међу овим писцима. Када су литерарне везе у питању, Пешикан Љуштановић посебно истиче *Амаркорд*. Интересантно је да баш те везе у *Амаркорду*, тј. њихову неискоришћеност, немотивисаност, други критичари (види нпр. Огњановић, 2007) највише и замерају Живковићу. Треба овде додати да је ауторка уочила да у елементима неких Живковићевих дела има и обрачуна са критичарима и члановима жирија за књижевне награде (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 93, 96) те је приметила и да су неки критичари замерали Живковићу недостатак локалног колорита у приповеткама и романима (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 103) и „референцијалности у односу на властиту стварност“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 110), али није укључила најозбиљније, тј. најоштрије критике Живковићевих дела – оне које су му оспоравале уметничку вредност. Наравно, разлог може бити прост – можда је само писање о нечијем делу оцена његове уметничке вредности.

Иако у фусноти наводи и друге ауторе и радове (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 24), теоријски се ауторка у овом и другим поглављима задржава на радовима Цветана Тодорова и Рожеа Кајое, па фантастику у делу 3. Живковића разграничава по старој подели чудно-чудесно-фантастично. Када је наратологија у питању, ту се, у погледу приповедача и фокализатора, ауторка држи Женета, позивајући се у фуснотама на Принсов *Наратолошки речник*. Такође се користи и терминима Јована Љуштановића (неприродни приповедач и сл.), датих у студији о хумористичким делима Бранислава Нушића за децу. Психоаналитичка теорија такође се користи, са позивањем на Жарка Требјешанина. Два су могућа разлога за овакав одабир. Први је можда тежња ауторке да састави рад који би, како у рецензији (део рецензије је дат на задњој корици) каже Сава Дамјанов, „уистину саопштио нешто култури о феномену којим се бави“, тј. рад који не би био празни „теоријско-интерпретативни, херменеутички рад који се крије иза 'мистичне' (домбастичне, нејасне) терминологије или нагомиланог тзв. научног апарата“. Други разлог може бити и циљана публика. Наиме, стиче се утисак да дело није намењено само онима који се професионално баве књижевношћу, већ и свима који желе да се ближе упознају са делом Зорана Живковића. План да се дође до „компетентног, а читљивог, дакле литера-

ризованог“ дела ипак није без ситних мана, а ту у првом реду мислимо на нека понављања у тексту.

С друге стране, друга публика, она која је већ у науци у књижевности, може неким деловима књиге остати незадовољна. У првом реду ту мислимо на питање жанра. Ауторка тако каже да „фантастику не схватамо као жанр, већ пре као род за себе“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 22). У наставку поставља питање шта ако фантастику доживимо као врсту, шта бисмо са даљим поделама:

Рецимо, ако је фантастика / фантастична књижевност врста, а SF cyberpunk, dark fantasy, dieselpunk, distopia, heroic fantasy, hight fantasy (вероватно је у питању лапсус калами), pulp, space fantasy, steampunk, steampunk, low fantasy, магија и мач, па, рецимо, и фантастични роман за децу? (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 23).

Овај проблем је у англо-америчкој књижевној теорији мање-више решен увођењем поджанрова и хибридних жанрова. Истовремено, ауторка не говори о магијском реализму, коме је Живковићево дело блиско. Затим, сасвим неочекивано, ауторка сматра да се роман *Последња књига* може сврстати у епску фантастику (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 105). Такође, нема исцрпних појашњења самих Живковићевих генолошких одређења, тј. разматрања да ли је све оно што је сам одредио као роман заправо роман и да ли је „роман-мозаик“ одржив као одређење врсте романа.

У другом поглављу („Између приче и романа“), каже се да је „поигравање жанровским идентитетом властитих дела једна од трајних преокупација Зорана Живковића“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 39), те се оно тумачи на четири начина – у питању је цитатни дијалог с Борхесом и његовом *Вавилонском библиошком*, књижевни експеримент, одбијање постојећих жанровских подела, или пак „начин да се презентује унутрашња повезаност и међузависност властитог писања“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 41). У наставку ауторка анализира подробно кратке и „мозаичке романае“ З. Живковића, примећујући да је роман *Тумач фотопрафија* из 2016. од свих његових романа најчвршће обједињен, са деловима која јасно функционишу као поглавља, без наглашене дивергентности претходних романа (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 71). Овај роман се од других одваја и одступањем од уобичајеног Живковићевог антрополошког песимизма, „ефектним спојем хумора и фантастике, ироничном сликом доба заокупљеним визуелним аспектом и конзумеризмом“, те слободним ту-

мачењем (како смо већ рекли, ауторка не даје вредносне оцене дела) можемо закључити да је по Љиљани Пешикан Љуштановић овај роман и највредније дело Зорана Живковића.

Треће поглавље бави се сатиричним и аутопоетичним романима чије су главне теме писање, књига, писац и читаоци. У питању је трилогија коју чине романи *Писац* (1998), *Књиџа* (1999) и *Писац у најам* (2009), од којих се ауторка највише бави *Књиџом*, а као најкомплексније дело издваја последње, које се може схватити као наставак *Писца*, али се треба сагледати и према *Књиџи*, па и према другим прозним делима овог аутора, тј. „оно сведочи да је прозно дело Зорана Живковића тесно спрегнуто, прожима се и тешко се може тумачити сем као целина“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 100).

Трилогијом *Пайирус* (*Последња књиџа*, 2007, *Нађи ме*, 2012. и *Зборник мршвих*, 2015) бави се четврто поглавље („Поигравање жанром“). Ауторка романа одређује као „привидно скретање у жанр крими-романа“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 101). Насупрот наглашеној рационалности површинског приповедачког рока, постоји и доњи слој, неконтролисани, нагонски, који се „учава у сновима јунака, дојама простора и одеће“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 104), а висока мера ироније чини да „се не продукују сензационалистички ефекти забавне књижевности“, што би значило да ова дела ипак стоје ван жанра крими романа.

„Свака част здравом разуму“ је поглавље о хумору у Живковићевом делу, којим се у краћем виду ауторка бавила и у првом, уводном делу књиге. Ауторка анализира поједина дела Зорана Живковића и закључује да се комично у његовом опусу јавља у више видова:

„од комичног у речима и смешних карактера и судбина, преко физичких гегова и смешних ситуација проистеклих из различитих облика аутоматизма, до смеха који почива на апсурду и најопштијег иронијског модуса у коме се сагледава људска позиција у космосу и људска смртност“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 132).

Хумор је незаобилазан елемент у његовим делима, а баш захваљујући њему, она лакше успостављају комуникацију са читаоцем.

Завршно поглавље књиге, „Ниједна нит није лишена страдања“, тиче се времена у *Немојућим ѝричама*, а Љ. Пешикан Љуштановић први део те књиге, тј. *Временске дарове* (објављени посебно као роман-мозаик, а потом као део ширег романа-мозаика, тј. *Немојућих ѝрича*) види као „парадигматичан за обликовање време-

на у целој Живковићевој прози“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 135). Најопштија визија времена у фантастичној прози овог аутора је „она о бескрајном мноштву могућих / паралелних или разилазећих се временских токова“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 140), у којој ауторка види паралелу са Борхесовим делом, а у приказу пропадања ствари током времена омаж Велсовом *Времејлову*. У *Временским даровима* Живковић укршта есејистичку расправу о природи временског парадокса, реалистичку нарацију о јунацима, фантастично интервенисање приповедача у свету сопственог дела, те ствара „дело сложених значења, као захтевни, амбивалентни дар властитом читаоцу“ (Пешикан Љуштановић, 2016, стр. 155).

И управо у тој последњој реченици књиге *Зайочник њеће силе* видимо шта је покушала и успела да уради Љиљана Пешикан Љуштановић. Она је, анализирајући у првом реду јунаке, хронотоп, хумор и најбитније теме и мотиве Живковићевих дела, показала њихову вишезначност, али и значењску повезаност, те је Живковићевим читаоцима, али и проучаваоцима, дала смернице за даље истраживање и разумевање ових дела. Зоран Живковић је, било да му признајете или негирате уметничку вредност, у савременој српској књижевности ипак незаобилазно име, те је ова књига, упркос неким ситним манама, од великог значаја за нашу савремену књижевну критику.

ЛИТЕРАТУРА Бобић, И. (2016). Фантастика, или добар изговор за лоше писце? (Поводом lika Бога у причи Воз Зорана Живковића). Рез, бр. 4. Доступно на: http://casopisrez.blogspot.rs/2016/12/blog-post_22.html (08. 06. 2017)

Огњановић Д. (2007). Да, сјећам се. Бетон, бр. 23. Доступно на: <http://www.elektrobeton.net/cement/da-sjecam-se/> (09. 06. 2017)

Пешикан Љуштановић, Љ. (2016). *Зайочник њеће силе: Фантасијична њроза Зорана Живковића*. Нови Сад: Филозофски факултет, Радио Бијело Поље: Бијело Поље.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).
This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).